

CATALOGUS

1.	De H. Bruno omringd door de heiligen van zijn Orde	2
2.	Stamboom van de kartuizers	4
3.	De Heilige Bruno	5
4.	Portret van een kartuizer	5
5.	O.L.V. van de Drieëenheid	6
6.	De Perfectione Interioris Hominis Expositio Super Orationem Dominicam et Salutationem Angelicam	6
7.	Het leven, deughden, mirakelen ende gratien vanden heylighen patriarch Bruno, fundateur ende insteller van het orden der cartuyzers	7
8.	Diurnale cartusiense cum officio B.V Mariae	8
9.	Vitae sanctorum... Nunc vero recens recensitae... tam ex. P. Ribadeneira quam aliunde desideratis, affatim locupletatae studio & labore Cornelii Grasii. T. IV complectens mensium octobris, novembris et decembris.....	8
10.	Twee delen uit het <i>Opera Omnia van Dionysius de kartuizer</i>	8
11.	Breviarium cartusiani ordinis	8
12.	Breviarium Sacri Ordinis Cartusiensis	8
13.	De Heilige Bruno	9
14.	Ten hemel opneming van Maria	9
15.	Het leven van de H. Bruno	10
16.	Huldegedicht aan Antonius van der Elst.....	11
17.	Het kartuizerklooster te Rooigem	12
18.	Het kartuizerklooster van Sint-Martens-Bos	12
19.	Cartusiam Liranam	12
20.	Sleutel, Passe, Passe-partout van een <i>vertevelle</i>	13
21.	Omnium Domorum Ordinis Cartusiani	14
22.	Kartuizercel met eettafel, lampjes, kledij.....	14
23.	Bidstoel met missaal	14
25.	Cartularium van de kartuizers te Zelem – 1329-1501.....	15
26.	Aankoop van een refugehuis op de Overstraat te Diest – 3 februari 1563.....	15
27.	Kaartboek van de goederen van de kartuizers te Zelem – ca. 1628	16
28.	Grooten Rekeninghenboeck, Ontvangsten en uitgaven – 1747-1793	16
29.	Ruiterportret van Aartshertog Albrecht.....	16
30.	Portret van Isabella.....	17
31.	Verskillende archeologische vondsten	17
32.	Gewelfsleutel uit de kapittelzaal op Sint-Jansberg.....	17
33.	Gewelfsleutel uit de kapittelzaal op Sint-Jansberg.....	18

1. DE H. BRUNO OMRINGD DOOR DE HEILIGEN VAN ZIJN ORDE

Gilles Le Plat (1656-1724)
Olie op doek, 165 x 115 cm
ca. 1695
Gent, Museum Meerhem¹

De Gentse schilder Gilles Le Platⁱⁱ, afkomstig uit een schildersfamilie, wordt geboren te Gent in 1656. Terwijl vader Pierre Le Plat *peintre décorateur* of *schilder van style* is, een zeer middelmatig schilder, wordt Gilles Le Plat daarentegen terecht erkend als *artiste peintre* of *fijn schilder* in 1692. Hij is opgenomen als lid van de schildersgilde van 1697 tot 1700. Op 12 juli 1724 overlijdt hij in zijn geboortestad.

Le Plat creëert zowel religieuze als profane werken. Zijn belangrijkste oeuvre, zeven schilderijen met als thema de Zeven Werken van Barmhartigheid uit 1691 – sierden de vergaderzaal van de gouverneurs van de Armenkamer te Gent. In 1921 werden de zeven doeken overgebracht naar het Museum van de Bijloke.

Le Plat realiseert verder werk voor de St.-Jacobskerk, de Sint-Niklaaskerk en de Sint-Baafskathedraal te Gent. Voor de laatst vernoemde kerken voert hij ook restauraties uit.

Iconografieⁱⁱⁱ

Dit schilderij, afkomstig uit de kartuis St.-Anna-ter-Woestijne te Brugge, stelt de stichter van de kartuizerorde voor, omringd door zes heiligen. De mannelijke personages zijn gehuld in de witte pij, het breed wit scapulier en de capuce. De twee helften van het scapulier zijn door dwarsbanden verbonden. Uitgezonderd Bruno dragen de afgebeelde heiligen de kentekens van de pontificale waardigheid: mijter, kromstaf en koorkap. Het hoofd van de beide kartuizerinnen is bedekt met een wit doek waarboven een zwarte kap gedragen wordt, en zij dragen het typische kroontje dat ontvangen wordt tijdens de kroningsceremonie. Ook bij de kartuizerinnen vinden we het scapulier met dwarsbanden terug, waarboven een grote witte koormantel gedragen wordt.

Bruno van Keulen (feestdag 6 oktober)

Centraal staat de H. Bruno met in de rechterhand een palmtak. Traditioneel wordt Bruno voorgesteld met hetzij een olijftak, hetzij met een kruis waarvan de uiteinden in olijftakken uitgroeien. De voorstellingswijze met olijftak is in harmonie met de typische liturgie van de kartuizers waar de H. Bruno begroet wordt als de *vruchtbare olijfbom die zich tussen de steile rotsen verheft*. De olijftak verwijst naar Psalm 51: *Ego sicut oliva fructifera in domo Dei*. Misschien was Gilles Le Plat niet vertrouwd met deze specifieke kartuizericonografie. Bruno draagt in de linkerhand een opengeslagen boek waarop vers 4 uit Psalm 54 geschreven staat: *Ecce elongavi fugiens et mansi in solitudine* ("Zie, ik ben ver weggevlucht en in de eenzaamheid gebleven"). Hier wordt de kern van de kartuizerspiritualiteit geraakt. Aan de voeten van Bruno liggen de symbolen van de bisschoppelijke waardigheid. Uit nederigheid en gehechtheid aan de eenzaamheid weigerde Bruno de bisschopszetel.

Anthelmus van Belley (feestdag 26 juni)

Links van Bruno staat de H. Anthelmus, zevende prior van de Grande Chartreuse (1139-1163), eerste prior-generaal van de kartuizerorde. Anthelmus wordt later bisschop gewijd van Belley. Hij overlijdt in 1178. De heilige kartuizer houdt een boek in de handen. Het klassiek attribuut van de H. Anthelmus is een brandende lamp. Zijn uitgedoofde lamp zou immers door een goddelijke hand weer aangestoken zijn. Anthelmus wordt in het bijzonder vereerd in de kartuis van Lyon.

Hugo van Châteauneuf of van Grenoble (feestdag 1 april)

Naast Anthelmus figureert Hugo van Châteauneuf, leerling van Bruno, toen deze aan de kapittelschool te Reims les gaf. Hugo van Châteauneuf is titulaire bisschop te Grenoble in 1080, op het ogenblik dat Bruno met zijn volgelingen naar een eenzame en onherbergzame uithoek van zijn bisdom trekt. Merkwaardig is een droom van Hugo waarin zeven sterren hem de weg tonen naar de Grande Chartreuse. De morgen daarop staan Bruno en zijn metgezellen voor de poort. Rome verbiedt Hugo de bisschopsstaf neer te leggen. Hij blijft een trouwe gast van de kartuizers wiens leven van boete en gebed hij graag deelt.

Beatrijs van Ornacieux (†1310)

Vooraan links zien we Beatrijs van Ornacieux, kartuizerin te Parménie in het convent van Mont-Sainte-Marie. Beatrijs houdt in de linkerhand een kruisbeeld, in de rechterhand een kruisnagel. De kartuizerin zou zich met een scherpe nagel de handen doorboord hebben. Elke vrijdag opende ze de wonden opnieuw in navolging van het lijden van Christus.

Stefaan van Châtillon (†1208)

Op de rechterhelft van het schilderij bemerkt men achter Bruno de H. Stefaan van Châtillon in zittende houding. Misschien beantwoordt dat voorrecht aan zijn status van pauselijk Legaat. Stefaan is prior van de kartuizers te Portes als hij tot bisschop van Die aangesteld wordt.

Hugo van Lincoln (feestdag 17 november)

Hugo wordt geboren in 1135 te Avalon (Dauphiné). In 1150 treedt hij in de Grande Chartreuse in. De H. Hugo (†1200 te Londen) staat aan het hoofd van de kartuizers te Witham, als hij tot bisschop van Lincoln

wordt verkozen in 1188. Aan zijn voeten staat een zwaan. Geen van de klassieke betekenissen komen in aanmerking. Een mogelijke verklaring is dat hij de reputatie had graag met huisdieren om te gaan.

Margareta van Oingt

Margareta, dochter van de graaf van Oingt in Savoie, is de geestelijke moeder van Beatrijs van Ornacieux. Ze is de vierde priorin van de kartuis van Poletins. Margareta van Oingt wordt met een monstrans afgebeeld omdat ze uit de handen van de Heer zelf de H. Communie zou ontvangen hebben.

Bovenaan centraal is een vanaf de vroege middeleeuwen vrij veel voorkomende uitbeelding van de Drieëenheid voorgesteld. Het betreft de zgn. *Genadestoel*: God de Vader draagt de aan het kruis genagelde Zoon met beide handen voor zijn borst, terwijl de H. Geest als duif tussen hen in zweeft. De Genadestoel is omgeven door een wolkenkrans met engelen die enkele pijlen in de hand hebben.

Op het achterplan – tussen de Genadestoel en de H. Bruno – profileert zich een kloosterbouw temidden een berg en een rotsachtig landschap. De bedoeling is hoogstwaarschijnlijk de Grande Chartreuse uit te beelden.

Op het voorplan is een wapenschild afgebeeld. Het zou hier kunnen gaan om het wapenschild van Sint-Anna-Ter-Woestijne.

In verband met de specifieke kartuizericonografie verwijzen we naar 2. *Stamboom van de kartuizers*.

2. STAMBOOM VAN DE KARTUIZERS

Urs Graf

Houtgravure. uit de *Statuta Ordinis Cartusiensis a domino Guigone priore cartusiae edita*, Basel, Johann Amerbach, 1510.

Foto?

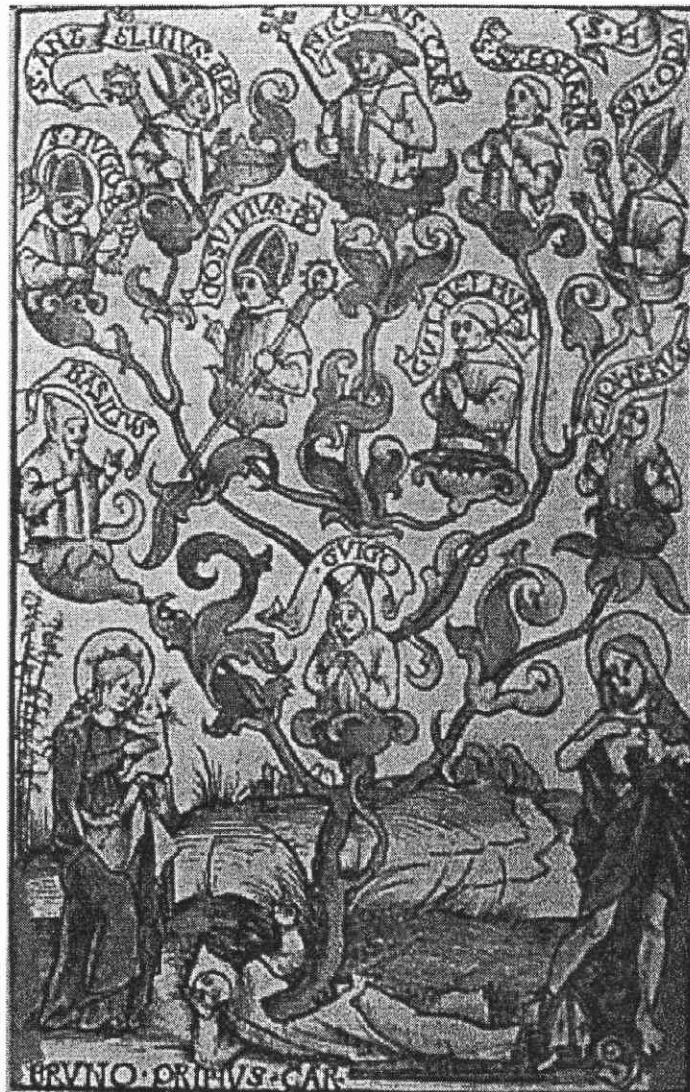
Gent, Museum Meerhem

De *Statuta Ordinis Cartusiensis a domino Guigone priore cartusiae edita* werden in 1510 uitgegeven door Johann Amerbach (°1444-†1515) te Basel. Het werk bestaat uit:

- de *Consuetudinis* van Guigo, vijfde prior van de Grande Chartreuse (1109-†1136), die de na veertig jaren kartuizerorde in voege zijnde gebruiken in zijn klooster te boek stelde
- de *Statuta Antiqua*, een redactie door prior-generaal Riffier (1257-†1267), die alle verordeningen getroffen sinds de totstandkoming van de *Consuetudines* wou ordenen
- de *Statuta Nova*, een tweede bewerking die tot stand kwam onder prior-generaal Guillaume de Reynald (1367-†1402) in 1368
- de *Tertio Compilatio* of derde bewerking onder prior-generaal François du Puy (1503-†1521) van 1509
- de *Privilegia ordinis cartusiensis*, een repertorium van privileges van de kartuizerorde, geredigeerd door Dom. Pierre Thaler, in die tijd vicarius te Freiburg

Een aantal gravures in het werk zijn van de hand van Urs Graf (°1484-†ca.1527). Graf inspireerde zich op fresco's in de kartuis van Ste-Marguerite en zijn gravures hebben betrekking op de kartuizericonografie van 1. *De H. Bruno omringd door de heiligen van zijn orde.*^v

Deze grote houtsnede, afkomstig uit het vijfde deel (de *Privilegia*), licht ons verder in omtrent de kartuizerheiligen: Bruno ligt aan de basis van een genealogische boom (*Bruno Primus Car.*) met de belangrijkste nakomelingen van de orde. Bovenaan bemerken we vier kartuizerbisschoppen: links de heiligen Anthelmus en Hugo, rechts de heiligen Stefaan van Châtillon en Hugo. Op de gravure is niet toegevoegd “van Lincoln” of “van Châteauneuf”. Derhalve weten we niet welke Hugo precies links en welke rechts afgebeeld is. De beide Hugo's en de H. Anthelmus zijn getooid met de kentekens van de bisschoppelijke waardigheid: mijter en kromstaf. De H. Stefaan is voorgesteld als een biddende kartuizer.

3. DE HEILIGE BRUNO

Zuidelijke Nederlanden, 17de eeuw
 Lindehout, 42 cm; gerestaureerd in 1957-58 in het KIK te Brussel
 Diest, Stedelijk Museum

De H. Bruno doet pas tijdens de 16de eeuw zijn intrede in de heiligen-iconografie. In de middeleeuwse kunst komt een voorstelling inderdaad haast niet voor, en dit als gevolg van het feit dat deze ordetichter pas in 1514 zalig verklaard werd. Het tentoongestelde beeld toont hem in een karakteristieke houding: de heilige staat rechtop en is gehuld in het ordekleed met de kenmerkende scapulier. Hij houdt het hoofd schuin en brengt de linkerhand naar de kin, wat hem een meditatief karakter verleent. In zijn rechterhand draagt hij een overblijfsel van een verdwenen attribuut (een kruis, lelie- of olijftak?). Aan zijn voeten bevindt zich een mijter, een zinspeling op zijn weigering om bisschop van Reggio te worden. Het beeldje is afkomstig uit het Diestse begijnhof^{vi}.

4. PORTRET VAN EEN KARTUIZER

Anoniem, 1729
 Olie op doek
 Privéverzameling

Het schilderij is een portret van een kartuizer met kap op het hoofd. Het is niet gesigneerd en het bevat in de linkerbovenhoek de volgende vermelding

AETATIS 38 PROF. 16
1729

De betreffende kartuizer was dus 38 jaar wanneer hij in 1729 geportretteerd werd, en 16 jaar geprofest. Een leeftijd van ca. 21 jaar is inderdaad de normale leeftijd om geprofest te worden. Het schilderij maakte lange tijd deel uit van de erfenis van een Limburgse familie Hermans, en zou volgens overlevering een kartuizer voorstellen die uit deze familie stamt. Nader onderzoek leert ons dat een zekere Bruno Hermans, afkomstig uit Diest, prior was in het kartuis van Zelem van 1724 tot 1729. Deze man was in 1729 echter reeds langer dan 16 jaar geprofest

5. O.L.V. VAN DE DRIEËNHEID

Terra-cotta, gepolychromeerde beeld
Maakt deel uit van een drieëenheid beeldengroep
17de eeuw
Gent, Museum Meerhem

De Heilige Maagd kijkt liefdevol neer op haar Zoon en vertrapt de kop van het serpent dat nog in de muil de appel van Eden houdt: symbool van de Verlossing. Het kind Jezus draagt een kruis in de rechterhand. In de linkerhand houdt het een wereldbol, symbool van de goddelijke overwinning.

Men dateert dit beeld in de zeventiende eeuw^{vii}, en men beweert dat het vroeger de kerk van de kartuis te Gent sierde.

De Gentse priester en geschiedschrijver Gabriël Celis moet door de mystieke schoonheid en de de artistieke vrome gevoelsgeladenheid getroffen zijn geweest, toen hij het beschreef als *het schoonste en kunstzinnigste kapelbeeld van de vele die de stad Gent rijk is*.

Omstreeks 1800, bij het inrichten van de textielfabriek van Lieven Bauwens in het voormalige kartuizerklooster van Gent, werd het beeld door werklieden bedolven.

Later werd het echter op aanwijzen van één van de werklieden teruggevonden door de heer Bosschaert, textielfabrikant en eigenaar van de grond.

Zeker is dat in het jaar 1835 het beeld werd geplaatst in een nis in de Kartuizerstraat ten tijde van de cholera-epidemie.

In 1905 werd het beeld teruggebracht naar de Broeders van Sint-Jan de Deo, op dat ogenblik de bewoners van het oude kartuizerklooster.

De kunstschilder J. Blaes hetschilderde het bovenste gedeelte van de groep, en E.H. Jean Joseph Hohon hetschilderde het Mariabeeld.

Op 15 augustus werd het beeld plechtig ingewijd, passend op het feest van Maria Hemelvaart.

6. DE PERFECTIONE INTERIORIS HOMINIS. EXPOSITIO SUPER ORATIONEM DOMINICAM ET SALUTATIONEM ANGELICAM

Hendrik van Friemar
1390
Handschrift
Privéverzameling

In 1940 werd door de firma Georges Moorthamers te Antwerpen, een handschrift te koop aangeboden met werken van de augustijn Hendrik van Friemar. Bij inzage bleek dat de codex, naar de oude inhoudsopgave boven het eerste binnenplat, ook nog twee tractaten van Hendrik Eger heeft bevat^{viii}.

Wanneer deze werkjes werden weggenomen kan opgemaakt worden uit de moderne aantekening op het eerste binnenplat. Daaruit blijkt dat de codex heeft toebehoord aan de bibliotheek van de Stiftsregierungsrat Em. von Bülow in Beieren.

Dezelfde aantekening wijst daarenboven op het aantal folio's van de codex, f° 130 = 20 = 11. Daarnaast de datum: 11 April 1835 d., welke laatste verkorting te lezen is als *divisum*.

Op het binnenplat werd het strookje perkament waar de naam van de oorspronkelijke bezitter stond opgeschreven, niet alleen gekrast, maar tot op het hout van het plat weggesneden. Hierbij werd echter over het hoofd gezien dat die naam nog herhaald wordt binnen het handschrift zelf.

De naam werd onverwacht gevonden op de bovenrand van f° 92, namelijk: *Carthusiae prope Erffordum*. Er komt inderdaad een codex met dezelfde inhoud voor in de oude inventaris van de bibliotheek van dit kartuis.

7. HET LEVEN, DEUGHDEN, MIRAKELN ENDE GRATIEN VANDEN HEYLIGHEN PATRIARCH BRUNO, FUNDATEUR ENDE INSTELLER VAN HET ORDEN DER CARTUYSERS

Ghetrocken uyt verscheyde autheurs...

Petrus Mallants

Antwerpen, Cornelis Woons, 1673, 8°

In slechte staat, zonder band

Gent, Museum Meerhem

Op 6 december 1672 schrijft Mallants in zijn cel te Lier een brief aan Hugo van Molinghen, prior van het klooster van Gent en medevisitator aan de Nederlandse provincie, om hem zijn leven van de H. Bruno op te dragen: hij wil zijn *jongh broetseltjen* slechts onder sterke vleugelen doen uitkomen. De brief bevat verder bijzonderheden over de Gentse prior.

De verantwoording tot publicatie van deze hagiografie ligt vervat in de voorrede tot alle katuizers. Onder de enkele getuigenissen over de heiligheid van de orde is er een van Francesco Petrarca die zijn broer Gerardo in de Grande Chartreuse was gaan bezoeken.

Een uitgebreide inhoudsopgave vergemakkelijkt het raadplegen van het boek dat drie delen omvat. Behalve de titelprent zijn er nog het portret van de H. Bruno en dertien burijsgravures, gegraveerd door Gaspar Bouttats, Petrus Clouwet en Joannes vande Sande, alle kopergraveurs te Antwerpen.

8. DIURNALE CARTUSIENSE CUM OFFICIO B.V MARIAE

1879

Privéverzameling

Dit kleine boekje omvat het officie van O.L. Vrouw en de officies die de monniken in de cel bidden. Het werd tevens gebruikt als een monnik op reis diende te gaan.

9. VITAE SANCTORUM... NUNC VERO RECENS RECENSITAE... TAM EX. P. RIBADENEIRA QUAM ALIUNDE DESIDERATIS, AFFATIM LOCUPLETATAE STUDIO & LABORE CORNELII GRASII. T. IV COMPLECTENS MENSIIUM OCTOBRIS, NOVEMBRIS ET DECEMBRIS

Zacharias Lippeloo

Keulen, Bernhard Wolter, 1616, 8°

Oude perkamenten band; sporen van 2 paar snoeren. Herkomst: katuizers te Zelem (handschrift)

Privéverzameling

Op het titelblad in lichtbruine inkt, tot tweemaal toe, in een zeventiende eeuwse hand: *Bruno Clement*, de eerste maal wordt dit eigendomsmerk gevolgd door *Zeelhem*. Op de rectozijde van het voorste schutblad: *Cartusiae Zeelhemensis*.

Zowel Zacharias Lippeloo als Grassius of Groote zijn Keulse katuizers. Bruno Clement, of Clement, van Halle, wordt katuizer geprofest (1629) te Zelem onder het prioraat van Laurentius Serjants (1621-1629); hij overleed op 13/11/1665 te Brugge.

10. TWEE DELEN UIT HET *OPERA OMNIA* VAN DIONYSIUS DE KARTUIZER

Parkminster, 1935 en Tornaci, 1905

Privéverzameling

Het gaat hier om deel XXVbis (*Commentariorum in IV Libros Sententiarum – Index Generalis*) en deel XXX (*Sermones de Tempore*) en uit het volledige oeuvre van Dionysius de katuizer.

11. BREVIARIUM CARTUSIANI ORDINIS

Breviarium uit 1643

Privéverzameling

12. BREVIARIUM SACRI ORDINIS CARTUSIENSIS

Breviarium uit 1757

Gent, Museum Meerhem

BREVIARIUM SACRI ORDINIS CARTUSIENSIS

Cura, & jussu

REVERENDI PATRIS DOMNI MICHAELIS,
PRIORIS CARTUSIÆ,
Et totius Ordinis Generalis Moderatoris correctum,
& impressum.

GRATIANOPOLI,
In Officina Videri ANDRÆ FAURE, Typographi ordinatij
Regis, ac sacri Ordinis Cartusienſis.
Sumptibus Majoris Cartusie.

M. DCC. LVII.
CUM PRIVILEGIO REGIS.

13. DE HEILIGE BRUNO

Gillis Backereel
Schilderij, 1650
Parochiekerk St.-Lambertus, Gestel-Berlaar

Dit schilderij dat de heilige Bruno voorstelt is gedateerd en ondertekend rechtsonder door de schilder, Gillis Backereel in 1650^{ix}.

Het maakt deel uit van een zijaltaar van de mooie en lieflijke parochiekerk St.-Lambertus te Gestel (deelgemeente van Berlaar), maar is oorspronkelijk afkomstig uit de voormalige kartuizerkerk van Lier.

Het zijaltaar met schilderij werd aangekocht van de kartuizers in 1784 (waarschijnlijk door kasteelheren) en versierd met een nieuwe altaartafel.

14. TEN HEMEL OPNEMING VAN MARIA

toegeschreven aan Gillis Backereel
Schilderij, midden 17de eeuw

Het schilderij stelt de hemelvaart van Maria voor in een schilderij dat is toegeschreven aan Gillis Backereel⁸. Het maakte deel uit van een gelijkaardig zijaltaar als het pendant van het vorige schilderij van Backereel, dat eveneens aangekocht werd in 1784 en overgeplaatst naar de parochiekerk van Gestel. Het schilderij bevindt zich momenteel niet meer in het zijaltaar, maar werd vervangen door een werk van J. Louis Hendriks, de *Kroning van Maria door Christus met het bloemenwonder in het graf van Maria*, uit 1879. in de voormalige kartuizer, en elders in de kerk opgehangen.

15. HET LEVEN VAN DE H. BRUNO

Reeks gravures naar de Brunocyclus van Eustache LeSueur 1645-1648. Fotocopies in aparte kaders
Privéverzameling

Eén van de grootste kunstwerken, vervaardigd voor kartuizerkloosters, is de beroemde Brunocyclus van Eustache LeSueur⁹ (1616-†1655), geschilderd voor het kartuis van Parijs van 1645 tot 1648.

In de daaropvolgende eeuwen werden de schilderijen herhaalde malen gecopieerd (ondermeer voor het moederhuis, de *Grande Chartreuse*). De roem van deze cyclus verspreidde zich als een lopend vuur wanneer de Parijse drukker en uitgever René Cousinet in Parijs gravures van de cyclus uitgaf in gedrukte vorm (in 1680?). Deze gravures werden vervaardigd door François Chavueau (meestal geciteerd als Chaveau), gingen al snel een eigen leven leiden en werden soms zelfs voor de originelen van LeSueur genomen.

De gravures stellen volgende momenten uit het leven van Bruno voor:

- nr. 1: De beroemde Parijse doctor preekt
- nr. 2: Dood van de doctor
- nr. 3: Hij maakt zijn veroordeling bekend
- nr. 4: Hierdoor bewogen mediteert Bruno over de ijdelheid van de wereld
- nr. 5: Bruno spoort zijn leerlingen aan ernstig aan hun zieleheil te werken
- nr. 6: Bruno en gezellen nemen afscheid

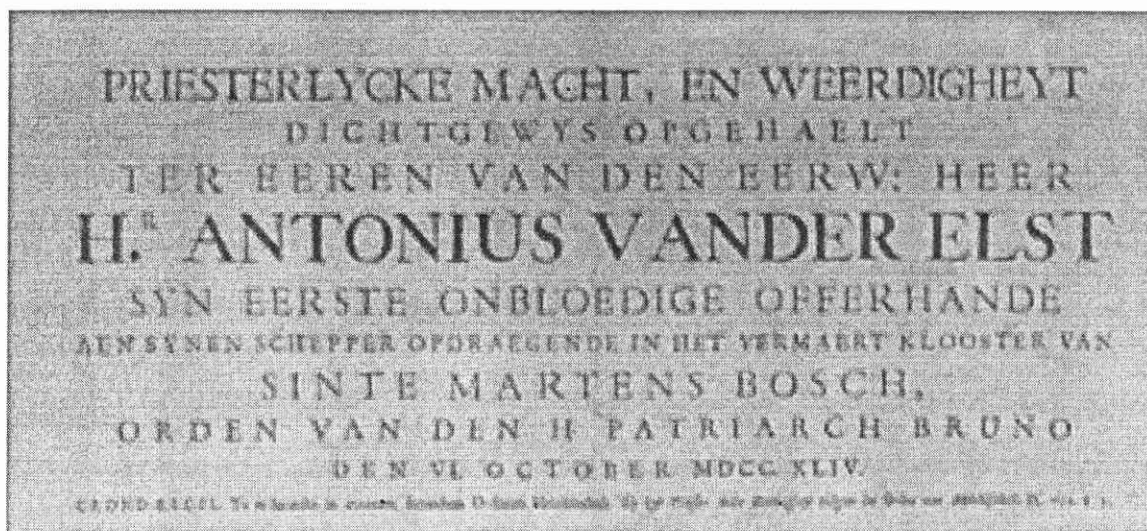
- nr. 7: In een droom wordt Bruno aangemoedigd
- nr. 8: Bruno en de zijnen geven alles weg
- nr. 9: Aankomst bij bisschop Hugo van Grenoble
- nr. 10: De H. Hugo leidt hen de 'Chartreuse' binnen
- nr. 11: Daar wordt eerst de kloosterkerk gebouwd
- nr. 12: Bruno en de zijnen door de H. Hugo ingekleed
- nr. 13: Paus Victor III geeft zijn goedkeuring aan de orde
- nr. 14: Bruno neemt de professie aan van zijn eerste novicen
- nr. 15: Urbanus II laat Bruno bij zich ontbieden
- nr. 16: De paus ontvangt Bruno aan zijn hof
- nr. 17: Bruno weigert de aartsbisschoppelijke zetel van Reggio
- nr. 18: Bruno en zijn volgelingen in Calabrië
- nr. 19: Graag Roger ontmoet Bruno in zijn Calabrese kluis
- nr. 20: Bruno waarschuwt Roger in zijn slaap voor een samenzwering
- nr. 21: Dood van vader Bruno

16. HULDEGEDICHT AAN ANTONIUS VAN DER ELST

18de eeuw – gedrukt bij Laurentius van der Elst, Mechelen
 Papier, 90cm x 49cm
 Valkenswaard, Museum van Gerwen-Lemmens

Dit huldegedicht werd gedrukt ter gelegenheid van de professie van Antonius van der Elst in het toenmalige kartuizerklooster Sint-Martens-Bos op 6 oktober 1744. Enkele restanten van dit kartuizerklooster, ondermeer een poortgebouw en de kloosterkerk, zijn thans gelegen op het grondgebied van de gemeente Lierde, deelgemeente Sint-Martens-Lierde, bij Geraardsbergen.

Het gedicht werd gedrukt bij een vermoedelijk familielid, Laurentius van der Elst te Mechelen. Het is niet enkel een hulde ter gelegenheid van een heuglijk feit, maar vermoedelijk ook bedoeld als een spel met de drukpers en een staaltje van het vakwerk waartoe drukker van der Elst in staat was.

Hierbij dient nog vermeld te worden dat het voorkomen van gelijkaardige huldegedichten zeer uitzonderlijk was. Het initiatief ging bovendien nooit uit van de orde zelf, maar werd meestal door de familie van een kartuizer besteld om de faam die een professie met zich meebracht te laten kennen aan de rest van de familie en kennissen.

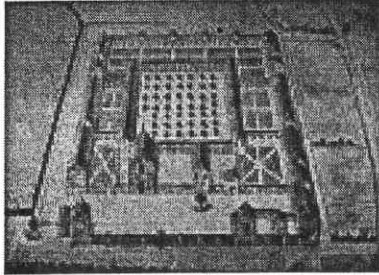
Het generaal-kapittel van de kartuizers veroordeelde dit soort praktijken sterk. Hoewel er weinig hierover terug te vinden is in geschriften, blijkt uit sommige bronnen dat het generaal-kapittel af en toe de kartuizen

in de Teutoonse provincie op de vingers tikte, bijv. in verband met het uitnodigen van muzikanten bij de aanstelling van een nieuwe prior, of het houden van dieren in de kluizen.

17. HET KARTUIZERKLOOSTER TE ROOIGEM

1572

Gent, Museum Meerhem

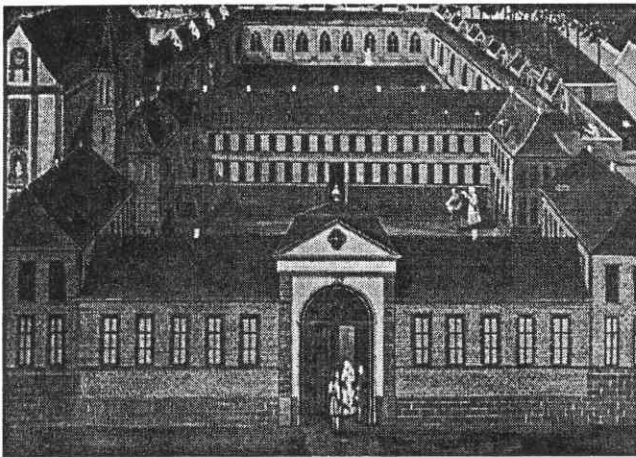
De kartuizers verbleven te Rooigem van 1328 tot 1578, wanneer het klooster totaal vernietigd werd. Zes jaar later hernamen zij het kartuizerleven op het Meerhem te Gent.

18. HET KARTUIZERKLOOSTER VAN SINT-MARTENS-BOS

Vandenbossche

Olie op doek, 19de eeuw

Lierde, Kerkfabriek St.-Martens-Lierde

Jan Gheylinc, een rijk en aanzienlijk burger uit Geraardsbergen en raadsheer van Lodewijk van Nevers, graaf van Vlaanderen, was van plan in 1328 een kartuis in zijn omgeving op te richten^{xi}. Eerst dacht hij aan Schendelbeke, maar na een onderzoek van de plaats door de priors van Herne, Kiel en Valenciennes werd beslist het klooster te bouwen te Sint-Martens-Lierde, waar Jan Gheylinc ook eigendommen had. Lodewijk van Nevers keurde de stichting goed in 1329 en het jaar daarop werd ze ook erkend door de abt van de benedictijnenabdij te Doornik, die het patronaatsrecht op de parochiekerk van St.-Martens-Lierde had.

De eerste monniken waren afkomstig uit Sint-Omaars en Valenciennes, die heel wat personeel afleverden voor nieuwe stichtingen in de Zuidelijke Nederlanden. Van heel in het begin kon de kartuis Sint-Martens-Bos, zoals de naam van dit nieuwe klooster luidde, rekenen op de steun van vele weldoeners, vooral uit de familie van de stichter.

Dit negentiende eeuwse schilderij van een zekere Vandenbossche^{xii} stelt het kartuizerklooster Sint-Martens-Bos voor op het einde van de 18de eeuw; hier en daar kan zeker aan de juistheid van weergave getwijfeld worden. Hoedanook zijn het nog bestaande poortgebouw en de kloosterkerk duidelijk te herkennen. Twee dichtgemetselde ramen in de overgebleven kartuizerkerk doen inderdaad sterk vermoeden dat er een gebouw stond tegen de zijflank van de kerk, zoals weergegeven op het schilderij. De schilder liet zich echter verleiden om hier en daar de realiteit een beetje mooier weer te geven, zoals bijv. in de rij volledige cellen langs de noordzijde van de kloostergang. Die zijn er waarschijnlijk nooit geweest want het kartuis was maar een kleine en arme vestiging in vergelijking met andere stichtingen.

19. CARTUSIAM LIRANAM

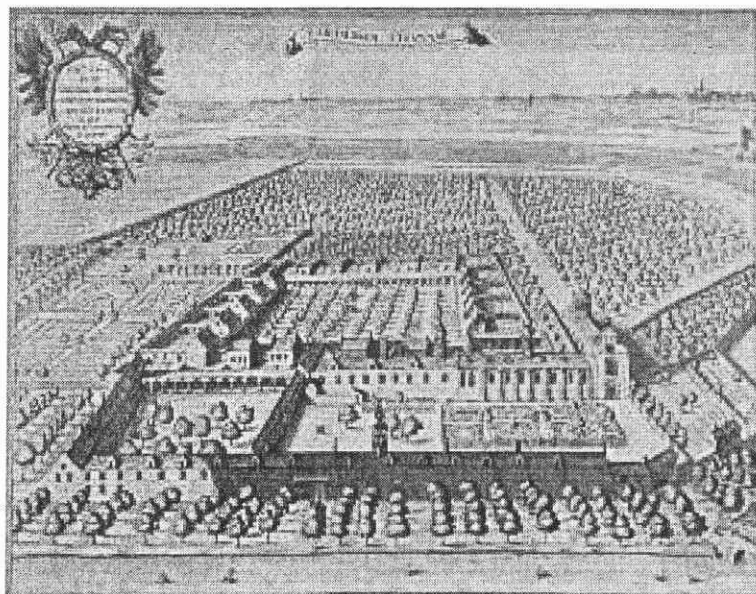
K. Blokhuisen

Kaart van het kartuizerklooster van Lier

18de eeuw(?)

Dit kaartje stelt het voormalige kartuizerklooster van Lier voor. Het is onderaan getekend *K. Blokhuyzen Fecit*, gemaakt door K. Blokhuyzen. Het bevat het opschrift *Nob. Ampl. D.D. Consulibus Senatoribus Urbis Antverpiensis Cartusiam Liranam D.D.C. Prior Et Conventis Liranus*.

Onder invloed van de godsdiensttwisten in de 16de eeuw, die onveiligheid met zich meebrachten, vestigden de kartuizers van 't Kiel (Antwerpen, gesticht in 1324), zich in 1543 te Lier. Daar verbleven ze tot in 1783. Een nieuw kartuizerklooster werd binnen de muren van de stad Antwerpen gesticht in 1625.

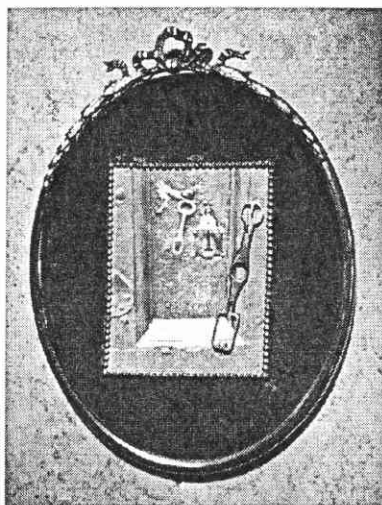

20. SLEUTEL, PASSE, PASSE-PARTOUT VAN EEN VERTEVELLE

Metaal

18de eeuw(?)

Gent, Museum Meerhem

Deze sleutel, typerend vanwege zijn gebruik in kartuizerkloosters, wordt ook wel *passe* of *passe-partout* genoemd. Samen met de deurknop en een verfraaiende plaat vormt het de vertevelle^{xiii}. Deze vertevelle gaat terug op een middeleeuws type van sloten en hoogst waarschijnlijk gebruiken alleen de kartuizers dit type nog in hun kloosters.

Sommige kartuizen maken hierop een uitzondering door bepaalde ruimtes met waardevolle bezittingen alleen toegankelijk te maken voor de oversten. In deze kloosters maakt men dan gebruik van twee verschillende sleutels.

Typisch aan de vertevelle is dat maar één sleutel (de *passe-partout*) nodig is die gebruikt kan worden in de gehele kartuis. Er zijn diverse verklaringen voor het gebruik van dergelijke sleutels, verklaringen die zowel praktisch als theoretisch zijn:

- door het gebruik van de sleutel kunnen alleen monniken de kartuis betreden
- het voorkomen van slechts één sleutel voor alle deuren in een kartuis is vanuit praktisch standpunt gebruiksvriendelijk

- de sleutel is het symbool voor de eenzaamheid en de stilte en verzekert de monniken een leven van gebed en eenheid met God.

Alle vertevellen zijn gelijk in principe en in afmeting, afwijkingen op de vorm komen vaak voor. Elke bewoner van een kartuis is in het bezit van een passe-partout. Uitzonderlijk worden de passe-partouts ook aan buitenstaanders gegeven.

21. OMNIUM DOMORUM ORDINIS CARTUSIANI

Joachim Alfaura
1670
Privéverzameling

Dit boekje, uitgegeven in 1670, beschrijft de oorsprong van de toenmalige kartuizerkloosters. Zo vermeld de schrijver van het werkje, Joachim Alfaura, de stichting van het Sint-Jansbergklooster in 1329:

Domus Diestensis seu Montis Sancti Ioannis Baptistae in Zeelem in Brabantia

22. KARTUIZERCEL MET EETTAFEL, BIDSTOEL, LAMPJES, KLEDIJ

Gent, Museum Meerhem

In de cel van de kartuizer speelt zich het grootste deel van het kartuizerleven af. Op de benedenverdieping bevinden zich twee werkplaatsen, een wandelgang en een tuin. Boven liggen twee kamers: het Ave Maria, waar een Mariabeeld staat waarvoor de monnik neerknielt en even bidt telkens hij zijn cel terug binnenkomt, en het *cubiculum*, het eigenlijke woonvertrek. Hier bidt de kartuizer een groot deel van het officie, eet, studeert en slaapt hij.

Hier bevindt zich bijv. een bidbank (zetel en knielbank), een eettafel aan het venster met kannetjes voor de streekdrank (meestal lichte wijn), water en melk, een kopje met twee oortjes, borden en bestek (meestal uit hout gesneden), een studietafel met kleine bibliotheek, en een bed, eertijds altijd een bedstede.

Vóór de electriciteit ingang had gevonden, behielpen de monniken zich met olielampjes voor de verlichting binnen de cel en om tijdens de nacht van de cel naar de kerk te gaan.

23. BIDSTOEL MET MISSAAL

Missale Sacri Ordinis Cartusiensis door Anselmus Maria, uitgegeven in 1883

24. STICHTINGSOORKONDE VAN HET KARTUIZERKLOOSTER TE ZELEM – 1 FEBRUARI 1329

Perkament, 312 x 334 mm.

Onderaan zegel met tegenzegel van Johanna van Vlaanderen, vrouwe van Diest (48 x 36 mm)
Hasselt, Rijksarchief, Oorkonden van de kartuizers van Zelem, 1 februari 1329

Notaris Johannes Henrici de Dyst akteert dat Gerard, heer van Diest, en zijn echtgenote Johanna van Vlaanderen aan Johannes, prior van het kartuizerklooster van de H. Katharina nabij Antwerpen (Kiel), verschillende eigendommen onder Zelem schenken. Tevens wordt hem ook een rente verleend op de molens van de graaf van Loon onder Herk-de-Stad. Deze goederen moeten dienen voor de oprichting van een klooster dat de naam St.-Jansdal zal krijgen. Deze transactie van goederen vond plaats in de kapel van de burcht op de Warande in bijzijn van Arnoldus Bolart, priester; Johannes de Glockencurt; Oliverus de Binkem; Engelranus, dapifer; Anselmus Anselz.; Henricus de Winde, clericus; Gominus de Borne en Frankonis de Voshem.

Onderaan links bevindt zich het merkteken van notaris Johannes Henrici (monogram in een ster, omsloten door een medaillon). Onderaan de oorkonde werden de zegels gehecht van Gerard van Diest en van zijn echtgenote Johanna van Vlaanderen. Enkel dit laatste is bewaard gebleven.

M. Vandereycken, afdelingshoofd Rijksarchief Hasselt

25. CARTULARIUM VAN DE KARTUIZERS TE ZELEM – 1329-1501

Papier, 212 bladen; blad en bladspiegel resp. 293 x 208 mm en 205 x 148 mm. Verschillende handen. Gerestaureerde 19de eeuwse band
Hasselt, Rijksarchief, Kartuizers te Zelem, 14

Dit register bevat de transcriptie van verschillende charters van het klooster, waarin meestal financiële en economische voordelen behandeld worden. Vooraan is een 16de-eeuwse index ingebonden. De indeling van de verschillende charters in dit cartularium is geografisch uitgewerkt. Men begint met alle documenten die betrekking hebben op de goederen in Brabant, aangekocht van het Luikse kapittel (fol. 1r-34r). Hierop volgen goederen aangekocht tegen Arnold, heer van Zelk en zijn zoon (fol. 35r-48r). Van fol. 49r tot fol. 95r werden allerlei schenkingen van enkele voorname heren opgetekend. Akten met betrekking tot de goederen in Zelk vindt men tussen fol. 97r en 157r, gevolgd door deze in verband met de watermolen aldaar (fol. 158r-176r). Diest, Zichem en Meerhout komen aan de beurt tussen fol. 176r-210r. Achteraan staan dan nog twee charters respectievelijk i.v.m. goederen te Betekom en te Ertsenrijk (Halen).

M. Vandereycken, afdelingshoofd Rijksarchief Hasselt

26. AANKOOP VAN EEN REFUGEHUIS OP DE OVERSTRAAT TE DIEST – 3 FEBRUARI 1563

Perkament, 115 x 300 mm. Onderaan twee schepenzegels
Hasselt, Rijksarchief, Oorkonden van de kartuizers van Zelem, 3 februari 1563

De schepenen van Diest verklaren dat voor hen en voor schout Joachim van Ghele, broeder van Hendrik van Luydick, prior van de kartuizers te Zelem verschenen is. Deze koopt van meester van Antoon van Moerkerke, gevolmachtigde van de families van Geertruysen en van Loo(n) “thuys metten gronde, hove ende allen zijne toebehoorten staende op doverstraete tusschen erfven des prelaets van Sinttruyen ende...”. Deze woning in de Overstraat te Diest werd door de kartuizers als refugehuis gebruikt. De woning bestaat thans niet meer.

M. Vandereycken, afdelingshoofd Rijksarchief Hasselt

27. KAARTBOEK VAN DE GOEDEREN VAN DE KARTUIZERS TE ZELEM – CA. 1628

Papier, 61 bladen, 211 x 165 mm, wisselende bladspiegel. Vijf uitslaande kaarten, 324 x 394 mm; 324 x 420 mm; 204 x 280 mm; 200 x 280 mm en 303 x 390 mm. Gebonden in een perkamenten omslag.
Hasselt, Rijksarchief, Kartuizers te Zelem, 4

Dit kaartboek werd vermoedelijk ca. 1628 opgesteld door landmeter N. Janssens (fol. 1v). Het bestaat uit 47 kaarten op gewone en vijf op uitslaande bladen. Meestal wordt slechts één perceel aangegeven, gevolgd in de marge door een beschrijving met gegevens over de oppervlakte en de aanpalende gronden. De grote kaarten zijn meer gedetailleerd. Het ganse kaartboek doet eerder primitief aan in vergelijking met andere gelijkaardige werken in sommige abdijen en kloosters. Het is duidelijk dat bij het opstellen ervan het artistieke werkelijk ondergeschikt was aan het praktische. De beschreven percelen zijn alle in de onmiddellijke omgeving van het klooster te Zelem gelegen. Het kloostercomplex wordt slechts fragmentarisch aangeduid (fol. 2r). Iets beter is het gesteld met een drietal pachthoven (fol. 30r, 45r, 59r). De perkamenten omslag is een fragment uit een Middelnederlands bijbelhandschrift.

M. Vandereycken, afdelingshoofd Rijksarchief Hasselt

28. GROOTEN REKENINGHENBOECK, ONTVANGSTEN EN UITGAVEN – 1747-1793

Papier, 299 bladen; blad 472 x 294 mm, bladspiegel verschillend. Versierde lederen band.
Hasselt, Rijksarchief, Kartuizers te Zelem, 1

Dit register bevat de inkomsten en uitgaven van het kartuizerklooster en dit vanaf het begin van de advent 1747. De rekeningen zijn per jaar gegroepeerd. Zowel ontvangsten als uitgaven zijn in verschillende vaste rubrieken verdeeld, welke steeds in het Latijn bovenaan aangegeven worden. De eigenlijke financiële verrichtingen werden, op enkele uitzonderingen na, in het Nederlands opgetekend. Achter iedere post staan de bedragen, verdeeld over drie kolommen, opgetekend. De eerste kolom wijst op het aantal guldens, de tweede op het aantal stuivers en derde op het aantal placken (4 placken = 1 stuiver; 20 stuivers = 1 gulden). De rekeningen zijn vooral in de uitgaven zeer gedetailleerd, hetgeen de historicus toelaat een duidelijk inzicht te verwerven in het dagelijkse leven van de kartuis.

M. Vandereycken, afdelingshoofd Rijksarchief Hasselt

29. RUITERPORTRET VAN AARTSHERTOG ALBRECHT

Eerste helft 17de eeuw
Naar Pieter Paul Rubens
Olieverf op doek; 122 x 100 cm
Privéverzameling

Aartshertog Albrecht berijdt een bruin paard dat ongeveer recht op de toeschouwer toekomt. Hij draagt een eenvoudig zwart veldharnas en heeft de keten van de Vliesorde om de hals. In zijn rechterhand steunt hij op een commandostaf, aan zijn linker is een rode bevelhebberssjerp gebonden. Aan de rechterkant doorbreken enkele bomen het overigens open landschap.

Het doek is een kopie^{xiv} van het verloren gegane ruitersportret dat Rubens vóór 1617 van Albrecht vervaardigde. Het originele schilderij is immers in dat jaar door Jan I Brueghel afgebeeld op zijn *Allegorie van het Gezicht* (1394, Prado Museum). Een aantal auteurs meent het tentoongestelde werk te kunnen toeschrijven aan Gaspar de Crayer, alhoewel niet iedereen het hiermee eens blijkt te zijn.

Met het oorspronkelijke werk schiep Rubens een portrettype dat de militaire macht en kunde van de geportretteerde treffend weergaf. Deze boodschap werd nog versterkt door het silhouet van Oostende dat zich op de achtergrond bevond. Op de tentoongestelde kopie valt de stad niet met zekerheid te herkennen.

In 1614, toen de kartuizers van Zelem hun verwoeste klooster weer opbouwden, regeerde over de heerlijkheid Zelem ene Catherina de Beaudequin, weduwe van Robert de Moens. De hertogen Albrecht en Isabella, bekend voor hun hulpvaardigheid, bezochten Zelem (in oude rekeningen werd een uitgave van 8 florijnen voor aankoop van wijn voor hun ontvangst teruggevonden), en zorgden nadien voor milde steun.

Uit geschriften blijkt ook dat er in de kerk een glasraam werd geplaatst als dank.

30. PORTRET VAN ISABELLA

Eind 17de eeuw (?)
Anoniem naar Antoon van Dyck
Olieverf op doek
Privéverzameling

Dit was tot aan haar dood het officiële staatsportret^{sv} van Isabella en is daarom in diverse versies voorhanden. Isabella is gekleed in het habijt van de derde orde van Sint-Franciscus. Isabella droeg dit habijt vanaf de dood van Albrecht constant, en zij verscheen niet meer zonder in publiek.

31. VERSCHILLENDE ARCHEOLOGISCHE VONDSTEN

2de helft 18de eeuw(?)
Privéverzameling

De verzameling omvat o.a.:

- een bewaarpot uit 2de helft 18de eeuw (?)
- een lijmpot uit 2de helft 18de eeuw (?)

32. GEWELFSLEUTEL UIT DE KAPITTELZAAL OP SINT-JANSBERG

Brabant, eerste helft 15de eeuw

Ijzersteen, resten van originele polychromie; diameter 37cm
Valkenswaard, Museum van Gerwen-Lemmens

Op deze sluitsteen is een engel^{xvi} voorgesteld, zijn vleugels buigen mee met de ronding van de steen. In zijn handen houdt hij een wapenschild met een later opgebracht Christusmonogram I.H.S. Daaronder kan men nog vaag de originele beschildering zien die bestond uit zilver en zwart. Het wapen van de Heren van Diest was van zilver beladen met twee dwarsbalken van zwart. Onderaan is een wolkenrand zichtbaar. Deze steen is afkomstig uit de kapittelzaal van het Sint-Jansbergklooster te Zelem.

In het gewelf van een gotisch gebouw vormden dergelijke stenen de knoop waar de gewelfbogen bijeenkwamen. Zij werden vaak voorzien van beeldhouwwerk in de vorm van figuren of florale motieven.

33. GEWELFSLEUTEL UIT DE KAPITTELZAAL OP SINT-JANSBERG

Brabant, tweede kwart 15de eeuw
Witte steen, diameter 37cm, niet oorspronkelijke polychromie
Diest, Stedelijk Museum

De gewelfsleutel stelt een engel^{xvii} voor die te voorschijn komt uit een gestileerde wolkenkrans. Hij spreidt zijn vleugels open en ontrolt met beide handen een banderol waarop – vermoedelijk in de late 19de eeuw – het opschrift *Ave Maria* werd geschilderd. Het beschreven geheel past zich volledig aan de ronde vorm van de steen aan. Dit architectuurfragment is afkomstig uit de kapittelzaal van het voormalige kartuizerklooster te Zelem.

De Diestse historicus F.J. Raymaekers zag hem in 1863 nog op zijn oorspronkelijke plaats en deelt mee dat toen op de bedoelde banderol de naam prijkte van Godescalcus, prior van Zelem van 1428 tot 1439. Stijlkritisch is een datering tijdens diens prioraat aanvaardbaar. Wat de kwaliteit betreft verwijst de sculptuur naar een secundair centrum in Brabant.

Deze gewelfsleutel werd in 1983 op de Antiekbeurs te Delft aangekocht door de Vrienden van het Stedelijk Museum te Diest. Deze steen is een pendant van de hoger vernoemde gewelfsleutel. De derde, met een voorstelling van de H. Margaretha, is totnogtoe niet teruggevonden.

- ⁱ De Grauwe J., *Historia Cartusiana Belgica*, in: *Analecta Cartusiana*, 51, Salzburg, 1985, pp. 126-160; D'Ydewalle S., *De Kartuijze Sint-Anna-ter-Woestijne te Sint-Andries en te Brugge 1350-1792*, Brussel, 1958, p. 210-213. Het museum Meerhem is gevestigd op een bovenverdieping in het huidige Psychiatrisch Centrum, Fratersplein, 9 te Gent. De totstandkoming van het museum werd hoofdzakelijk gerealiseerd door broeder Franciscus Pesse. Vanaf 1974 werd het museum voor het publiek opengesteld.
- ⁱⁱ *Biographie Nationale*, dl. XI, Brussel, 1890-1891, p. 884; *Tentoonstellingscatalogus Gent Druizend jaar Kunst en Cultuur*, 19 april-29 juni 1975, p. 145, 153-154 en 218; Boerrigter E. en De Grauwe J., *Meerhem toen en nu*, Gent, 1991, p. 28-29; De Schryver A. en Vandeveldel C., *Catalogus van de schilderijen*, Stad Gent – Oudheidkundig Museum – Abdij van de Bijloke, Gent, 1972, p. 128-138
- ⁱⁱⁱ Roose B., *De Brugse kartuijzen 14de-18de eeuw*, Dossier bij de gelijknamige tentoonstelling in het Rijksarchief te Brugge, 14 november 1996 – 20 december 1996, Algemeen rijksarchief, Brussel, 1996, pp. 71-73
- ^{iv} De Grauwe J., *Renseignements sur l'édition de Bâle, 1510, des statuts de l'ordre cartusien*, pro manuscripto; Hendrickx F. (ed.), *De kartuijzers en hun klooster te Zelem*, Stedelijk Museum, Diest, 1984, pp. 162-163
- ^v Roose B., *De Brugse kartuijzen 14de-18de eeuw*, Dossier bij de gelijknamige tentoonstelling in het Rijksarchief te Brugge, 14 november 1996 – 20 december 1996, Algemeen rijksarchief, Brussel, 1996, p. 72
- ^{vi} *Verzamelingen van de Openbare Onderstand*, tentoonstellingscatalogus, Brussel, 1961, p. 66; Hendrickx F. (ed.), *De kartuijzers en hun klooster te Zelem*, Stedelijk Museum, Diest, 1984, p. 277
- ^{vii} Boerrigter E. en De Grauwe J., *Meerhem, toen en nu*, Huize Sint-Jan de Deo, Gent, 1991, pp. 27-28
- ^{viii} Reypens, S.J., *Een meesterstukje van Hendrik Eger?*, in: *Ons geestelijk erf*, 1940, deel XIV, pp. 257-259
- ^{ix} Jaak Jansen, *Fotorepertorium van het meubilair van de Belgische bedehuizen – Provincie Antwerpen, Kanton Lier*, Ministerie van de Nederlandse Cultuur, KIK, Brussel en Provincie Antwerpen, Cultuurdienst, 1975, p. 14
- ^x Jaak Jansen, *Fotorepertorium van het meubilair van de Belgische bedehuizen – Provincie Antwerpen, Kanton Lier*, Ministerie van de Nederlandse Cultuur, KIK, Brussel en Provincie Antwerpen, Cultuurdienst, 1975, p. 14
- ^{xi} Hendrickx F. (ed.), *De kartuijzers en hun klooster te Zelem*, Stedelijk Museum, Diest, 1984, p. 25
- ^{xii} *Sint-Martens-Lierde*, Projectgroep cultuur, Lierde, 1995, p. 18-19
- ^{xiii} Escudero J., *La llave y cerradura cartujana*, in: J. Hogg, A. Girard, D. Le Blévec (eds.), *Die Kartäuser und die Künste ihrer Zeit*, *Analecta Cartusiana*, 2001, Band 1, pp. 237-288
- ^{xiv} Duerloo, L. en Thomas W., *Albrecht en Isabella 1598-1621*, Tentoonstellingscatalogus, Brepols, 1998, p. 65
- ^{xv} Duerloo, L. en Thomas W., *Albrecht en Isabella 1598-1621*, Tentoonstellingscatalogus, Brepols, 1998, pp. 281-283
- ^{xvi} Racymackers F.J., *Historische oogopslag op het voormalige kartuijzerklooster te Zeelhem*, Noord en Zuid, 2, 1863, pp. 412-413; Tentoonstelling *Collectie Van Gerwen-Lemmens*, Valkenswaard, 1973, p. 7; Tentoonstelling *Oude kunst in privébezit*, Diest, 1976, nr. 23, p. 10; C. en H. Van Gerwen, *Catalogus collectie Van Gerwen-Lemmens*, Valkenswaard, 1981, p. 22 afb. 7; Tentoonstelling *Engelen*, Valkenswaard, 1994, p. 54, afb. 13
- ^{xvii} Racymackers F.J., *Historische oogopslag op het voormalige kartuijzerklooster te Zeelhem*, Noord en Zuid, 2, 1863, pp. 412-413; Tentoonstelling *Engelen*, Valkenswaard, 1994, p. 54, afb. 12; Hendrickx F. (ed.), *De kartuijzers en hun klooster te Zelem*, Stedelijk Museum, Diest, 1984, p. 56 en 288